

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ
“ОИЛА” ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ**

ОТА – ОИЛА УСТУНИ

Оилада отанинг фарзандлар тарбиясига
таъсири ва улар ўртасидаги ўзаро муносабатлар
психологияси

(Илмий-услубий қўлланма)

“TASVIR NASHRIYOT UYI”
Тошкент – 2019

УЎК 173.5-055.52

КБК 88.5

Т 29

Д.Ташмухамедова, Б. Умаров

“Ота - оила устуни” Оилада отанинг фарзандлар тарбиясига таъсири ва улар ўртасидаги ўзаро муносабатлар психологияси: Илмий-услубий қўлланма. – Тошкент: “Tasvir nashriyot uyi”, 2019, – 36 б.

Такризчилар: **Замира Нишонова** – психология фанлари доктори, профессор
 Феруза Акрамова – психология фанлари номзоди, доцент

Отанинг оила тинчлиги, осойишталиги, фаравонлиги ва бахтиёр ҳаётидаги ўрни, оталик бурчи ва мажбуриятлари, фарзандлар тарбиясидаги масъулияти, ота ва фарзандлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар ҳақида илмий асосланган маълумотлар ва тавсиялар ушбу қўлланмада жамланган.

Услубий қўлланма Ўзбекистон Республикаси хотин-қизлар қўмитаси тизимидаги мутахассислар, маҳалла фуқаролар йиғинлари ҳузуридаги комиссиялар аъзолари, “Ота-оналар университети” ходимлари ва ота-оналар учун мўлжалланган.

Мазкур илмий-услубий қўлланма Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги “Оила” илмий-амалий тадқиқот маркази Илмий-услубий кенгашининг 2018 йил 14 сентябрдаги 4-сонли йиғилиш баённомаси билан нашрга тавсия этилган.

КИРИШ

Ота – оиланинг устуни, чинакам ва енгилмас кўрғони. Оила кўрғонининг пойдевори ота тарбияси билан мустаҳкамланади.

Бола тарбиясида онанинг ўрни бекиёслиги ҳаммамизга аён ҳақиқатдир. Лекин тарбия жараёнида отанинг ўрни ҳам алоҳида экани ҳаётда ва фанда аллақачон исботланиб, қайта-қайта эътироф этилган. Буюк мутафаккир Алишер Навоий ҳазратлари куйидаги ҳикматли мисраларни бежиз битмаган:

*Бошни фидо айла ато қошига,
Жисми қил садқа ано бошига.
Тун-қунингга айлагали нур фош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш.*

Бизнинг тасаввуримизда онанинг тарбияси гўё юмшоқлик ва кўнгилчанликдан иборатдек бўлиб туюлади. Она боласини қаттиқроқ қойиб, унга озор бергиси келмайди. Она танбеҳини гўё пахтага ўраб айтади. Отанинг тарбиясида эса жиддийлик, талабчанлик, меҳр билан бирга андак қаҳр ҳам бор. Оилада ким талабчан бўлса, бола кўпроқ ундан ҳайқади. Унинг йўл-йўриқларига амал қилади. Шунинг учун ҳам оталар бизга кўпроқ жиддийлик тимсоли ва одобнинг юксак намунаси бўлиб кўринадилар.

Баъзан Ғарбга, “оммавий маданият”га таклидан енгил-елпи, очиқ-сочиқ кийиниб юрган қизларимизни, келинларимизни, соқол-мўйловига яқин орада устара тегмаган, беўхшов кийинган йигитларни кўриб, ўғил-қизининг ор-номусига соқчи, посбон бўлган қаттиққўл ва талабчан оталар қани, дея ҳайқиргимиз келади. Баъзан пана-панада тўда бўлиб тамаки тутатаётган болаларни (афсуски, баъзан ёш қизлар ҳам учрайди) кўриб, уларни тергаб турадиган оталари қаердайкин, деб надомат қиламиз.

Айрим эркақлар уйда ўтириб бола боқади. Аёли эса шаҳар-ма-шаҳар кезиб, савдо қилиб пул топади. Бундай оилада эр-хотиннинг измидан чиқолмай, унинг кўзларига қараб кун кўради. Болалар олдида отанинг кадр-қиммати йўқ. Мана шундай ҳолатлар отанинг оиладаги ўрнини, мавқеини тушириб юбормаяптими?! Бундай оталар

фарзандларига, айниқса, ўғилларига қандай ибрат бўла оладилар?!

Биз мазкур қўлланмамизда ота тарбиясидек катта мавзунинг айрим муҳим қирраларига тўхталиб, отанинг оиладаги қадр-қиммати, улуғлиги, буюк ва заҳматкаш тарбиячи эканлигини кўрсатишга ҳаракат қилдик. Ота тарбиясида бебаҳо ҳикмат кўп. Ана шу ҳикмат дурдоналаридан баҳраманд бўлиб, ундан куч-қудрат олиб, бу ҳикматлар самараси ўларок, комил инсон бўлишга интилиб яшайлик!

ОТАНИНГ ФАРЗАНДЛАР ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

Дунёда бир хил фикрлайдиган, бир хил дунёқарашга эга инсон учрамайди. Аллоҳнинг қудратини қарангки, одамзодни бармоқ учларигача бетакрор этиб яратган. Табиийки, уларнинг яшаш тарзи ва феъл-атвори ҳам бир-бирини такрорламайди. Шунинг учун ҳам бир-бирини рад этадиган қарашлар, тушунчалар азал-азалдан мавжуд ва бундан кейин ҳам улар ўртасидаги зиддиятлар давом этади. Аммо ҳаммага аён бир ҳақиқат доимо мавжуд ва барча бамаъни одамлар шу ҳақиқат йўлидан оғишмасликка ҳаракат қиладилар. Бу Аллоҳ таоло бандаларига буюрган ҳақиқат йўлидир. Ҳалоллик ва адолат билан яшаш, комилликка интилиш, олижаноб фазилатларга ундаш каби тамойилларни ўзида мужассам этган бу ҳақ йўлининг буюклиги шундаки, ҳатто аксарият динсизлар, шаккоклар ҳам алал оқибат беихтиёр шу йўлнинг бир ирмоқларини излаб қоладилар.

Орамизда юксак маънавият эгалари ҳалол, пок, доимо эзгу мақсадлар билан яшайдилар. Аммо шундай инсонлар ҳам борки, ҳалол ризқ, адолат ва инсоф каби тушунчалар борлиги ҳақида ўйлаб ҳам кўрмайдилар. Бунинг устига, ўзларини дунёнинг тиргагидек ҳис этиб, ўзларини ҳар ишга қодир деб ҳисоблайдилар. Бундай ҳолатларни кўриб турган эзгу ниятдаги инсонларда иккиланиш, шубҳа каби туйғулар пайдо бўлиши мумкин. Ота – боболаримиз доимо бизни ҳақ йўлга ундар эканлар, қаноат, сабр–тоқат, матонат каби хислатларни ҳам шакллантиришга бежиз уринмаганлар. Айнан шу фазилатлар инсонни ножоиз йўллардан асрайди. Нопок йўллар билан бекаму қўст яшаётган, гўёки ҳеч қандай муаммоси йўқ, ўзини ҳар ишга қодир деб ҳисоблайдиган, шунга қарамай завол кўрмаётган шахсларни кўрганда уларга ҳавас ёки ҳасад эмас, балки ачиниш билан қараб, бунинг муқаррар жавоби бор эканлигини англаб, керак бўлса уларни тўғри йўлга ундаб яшашга куч бахш этади.

Антропологлар фикрича, одамзод ҳозирги қиёфасига ўн минг йиллар олдин келган экан. Шундан бери унинг нафақат шакл-ша-

мойили, балки феъли, турмуш тарзи, эътиқоди, фикрлаш тарзи ҳам ўзгариб келмоқда. Аммо бир нарса эзгуликка ишонч ва унга интилиш, қандай кўринишда намоён бўлишидан қатъий назар, ўзгаришсиз кечмоқда. Иймони бут, ҳалол инсонларни жамиятнинг ҳақиқий тиргаги, ундаги тинчлик-хотиржамликнинг асосчилари дейиш мумкин. Ҳалол ризк, инсоф, адолат каби тушунчаларни қалбимизга жо қилиб, фарзандларимизга шу туйғуларни сингдириш барчамизга руҳий хотиржамликни бахш этади, қолаверса, бу нафақат оиламиз, балки жамиятимиз, давлатимиз келажагини ҳам белгилаб беради. Болани бир қуш деб тасаввур қилсак, унинг бир қаноти ота-она бўлса, иккинчи қаноти жамоатчиликдир. Икки қанот бирдамликда бир томонга ҳаракат қилса, парвоз баланд, марра яқин бўлиши аниқ. Истикболимиз, тараққиётимиз кўп жиҳатдан шу нарсага боғлиқдир.

Оила тарбиясининг миллат учун фойдаси бекиёс бўлади. Оила – мактаб, лицей, коллеж, институт, университет каби тарбия маканларининг энг биринчиси ва давомлиси. Косиб ёмон пойабзал чиқарса, кишига маълум вақт моддий зарар келтиради. Оиладаги педагогик “Ишлаб чиқариш”да “нуксонга”га йўл қўйилса-чи? Билимсиз, малакасиз, ўз жиғилдони йўлида миллат, давлат, ватандошлари манфаатлари устидан бемалол босиб ўтувчи нобакор йигиткизлар чиқиб, жамият орасига сингиб кетса, нима бўлади? Демак, нуксонлар ичида энг ёмони – педагогик нуксон, десак хато бўлмайди. Чунки кундалик истеъмол моллари сифатсиз бўлса, уларни сотиб, бошқасига ўзгартирса бўлади. Лекин инсон маънавиятсиз ва маърифатсиз бўлса, ғояси, нияти бузуқ бўлса, бу – ўзининг ҳам, миллатининг ҳам, Ватанининг ҳам шўридир.

Ер бузилса фермер, бола бузилса – ота-она уялади. Агар яхши фазилат экиб, парвариш қилинмаса, ёмон сифатлар унади. Фарзанд кўриб қаровсиз қолдирсангиз, у фидойи, ватанпарвар бўлмайди, аксинча гиёҳванд, жиноятчи, ё риёкор ҳизбчи бўлиши мумкин. Чунки, ёмон сифатлар (худди ёввойи экинлар каби) парваришга муҳтож эмас. Ёввойи экинларни таг-томири билан юлиб ташлаш мумкин, лекин одамнинг “ёввойиси”ни барибир тарбиялаш, тўғри йўлга солиш тақозо этилади. Ундан воз кечиб бўлмайди. Чунки, у барибир кимнингдир дилбанди, шу жамият аъзоси. Бефарқлик эса инсониятга бегона.

Матндаги “ўргатиш” сўзига бежиз урғу бермадик. Ўргатиш – жуда қийин, одамнинг тинқасини қуритувчи, лекин аниқ иш. Болага бир нарсани ўргатиш у билан яқка-яқка ишлашни, демак, кўп вақт, меҳнат, эътибор ва ҳафсалани талаб қилади. Ҳар бир ишнинг натижасини кўриб, кузатиб, текшириш, баҳолаш мумкин ва зарур, шу жумладан, ватанпарварликни ҳам.

Агарда биз болаларимиздан ватанпарварликни кутсак, бу сифатни уларнинг кундалик ҳаётида ёшига мос намуналарга асосланиб бошқача ёндашишимиз, Президентимиз ифодалаганидек, болаларимизга “Ватанпарварликни ўргатиш керак”. Уни ҳар бир кишининг ҳаётий аъмолига айлантира билиш керак. Улар Ватанни қалб амри билан сева олсинлар.

Афсус, биз баъзи ҳолларда болаларимизга ватанпарварлик ҳақида гапиришни, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш деб ўйлаяпмиз. Тўғри, ватанпарварлик ҳақида ривоятлар айтиш орқали унинг мазмун-моҳиятини англайтиш керак. Лекин бу ватанпарварлик тарбияси тушунчасини тўлиқ ифодаламайди.

Ҳозир болаларга таъсир кўрсатаётган тарбиявий омиллар бундан 30-70 йил олдингиларидан мутлақо фарқ қилади. Муаммонинг ечими – ўргатишга амал қилишда. Яъни, ёшларимизни фидоийликка, ватанпарварликка, тадбиркорликка, миллатпарварликка, садоқатга ўргатиш йўлга қўйилиши керак. Қолаверса, Ислом таълимоти ҳам одам яхши, ё ёмон бўлиб туғилмаслигини эътироф этади. Ҳамма гап тарбиянинг йўналтирувчанлик мазмунида, оила муҳитининг глобаллашув замони билан уйғунлашувидадир. Демак, ёш ўзбекистонликларни дунёнинг энг ўткир, фаол, уддабурон, ватанпарвар ёшларига айлантириш, ё айлантирмаслик, биринчи навбатда, ота-оналарга боғлиқ. Биз уларни энг сўнгги билимлар билан қуроллантирмоққа ҳаракат қилаяпмиз. Билим масаллиқ бўлса, фазилат – олов. Оловсиз овқат пишмаганидек, ёниқ қалб, ирода, руҳ кучли бўлмаса, бор билимни ҳам рўёбга чиқариб, ундан фойдаланиб бўлмайди. Ёшларимизда ҳозирги кунларда қандай инсоний сифатлар етакчилик қилмоқда, деган саволга ҳолис жавоб олмоқ керак. Бундай ўзига хос ташхис бизни қаерда, нимага, нега эътиборни кучайтиришимиз кераклигини, устувор фазилатлар ҳолатини кўрсатиб беради. “Фидокорлик ҳақида гапириш” – “Фидокорликка ўргатиш” билан алмашади.

Биз болаларимизни “Эртага Ватан сизнинг қўлларингизда бўлади. Сизни алдашга, мулкингизни эгаллашга ҳаракат қилишади. Ана шунда Ўзбекистонни ҳимоя қила оласизми, озод, обод, фаровон демократик Ватанни биздан ҳам обод, озод қила оласизми? Ёки ожиз, ғамгин, муте оломон бўласизми?” – деган миллий ориятни, миллий бурчни шахсий бурчга айлантирувчи саволларни бериб тарбиялашимиз керак.

Халқимиз орасида кўп ишлатиладиган “Ҳаммаси яхши”, “Яхши бўлади” деб овунтириш беғамликни ўстиради. Беғамлик эса лоқайдликнинг онасидир. Машҳур мақолни эслайлик: “Машқ қанча кийин

бўлса, жангда шунчалик осон бўлади”. Биз ана шу тамойилга амал қилишимиз керак. Чунки ҳар қандай муаммони ечиб, енгиб ўтишга тайёрланган дадил ёшлар бахтли бўладилар. Биз уларни огоҳлантирган муаммо, кийинчиликларга ҳаётларида дуч келмасалар, янада бахтиёр бўлишади. Бизни эшлашади, биз уларга яратиб берган бахтли ҳаёт кадрига етадилар.

Зеро, бугун ҳар бир ота ва она ўз фарзандига XIX-XX аср ўзбеклари бошидан кечирган, кўплаб кўргуликларга сабаб бўлган салбий ҳолатлар мерос сифатида қолмаслигини истайди. Улар XXI аср болалари кийиниши, тил билиши, компьютерда Интернетга чиқа олиши билан бирга тиник, эркин фикрлаши, ўзини озод, эркин тутишни хоҳлайди. “Давр шитоби тез, парвози тикка” деб бежиз айтмаган шоир. Ҳар бир даврнинг ўз даҳолари, алломалари, фидойилари етишиб чикмоғи лозим. Бу замон талабидир.

Ўзбек болалари немис, рус, инглиз, араб, грузин тенгдошларидан нималари билан фарқланади ё ўхшайди? Ўғил-қизларимиз сертавозе, тортинчок, уятчан, “қараб турайчи, бошқалар нима қиларкин” қабилидаги тутумга мойил. Фикр тиниқ, мустақил бўлса, одамнинг гапи ҳам, тутуми, иши, хатти-ҳаракати ҳам ишончли, дадил, тиниқ, тушунарли бўлади.

Биз бу ўринда нега фарзандларимиз уятчан, тортинчоқлиги ҳақида ҳам фикр юритсак. Агар нотўғри, ножоиз сўзни билмасдан айтиб қўйса, хатога йўл қўйса, бола уни тушунгач, уялади, хижолат тортади. Бу – тушунарли. Лекин “Сиз ўз келажагингизни қандай тасаввур қиласиз?” деган саволга жавоб беришда уялиш, тортиниш, андиша бўлмаслиги керак.

Ҳар қандай фазилат ҳаддан ошса, иллатга айланади: тавозе – лаганбардорликка, андиша – кўрқоқликка, ибо – мутеликка, меҳмондўстлик – мустамлакаликка, уялиш – журъатсизликка тортади одамни. Абдулла Қодирий ўз вақтида айтган эдики, бизнинг феълимизда бизни мустамлака қилган нуқсонлар кўп. Биз шу нуқсонлардан имкон қадар ўзимизни ҳам, фарзандларимизни ҳам халос қилишимиз керак. 2035-2050 йиллардаги миллат келажаги ҳозир қурилаяпти. Барча миллатлар болалари каби бизнинг ёшларимиз ҳам пок, ростгўй, самимийдир. Баъзан у бирор хато қилиб, ростини айтса, уни уришамиз. Масалан, у: “Ойи, пиёла қўлимдан тушиб, синди, – дейди. Шунда биз уни яна уришамиз, ҳатто урамиз. У аста-секин тўғриси айтса, тутилишини, айтмаса, қутилишини билиб олади. Ёлғон гапирса – қутилади, рост гапирса – жазоланади. Аста-аста бола ёлғон гапириб қутилиш, мақтов эшитишга, қилган ишига бир оз қўшиб айтишга, кейин эса қилмаганини қилдим, дейишга ўрганади.

Бир-икки яхши чикқач, у “Яхши бола” ролини тобора яхши ўйнай боради. Ўсмир бўлади, ўспирин, йигит, ходим, амалдор бўлади. Бу кулай “рол”ини ташламайди. Натижада биз ўзимиз билмаган ҳолда жамиятга ноқобил фарзанд етиштириб берамиз. Шу туфайли ҳам иллатнинг илдизини қаердан излашни билишимиз керак.

Айни вақтда оилаларимизда болаларимизнинг суягини қаттиқ, мускулини чайир, иродасини метин, ақлини олмос қилувчи жасорат тарбиясини ҳам кун тартибига қўйиш керак. Айрим ёшларимизнинг жоҳил ақидапарастлар домига тушиб қолишининг бош сабаблари – уларни авраётган даъватчининг олдида қўйдек ювош бўлиб туравергани эмасми? Даъватчининг жоҳил кўзларига тик қараб, омбурдек қудратли қўллари билан “Қани, юрчи!”, – деб уни кўпчиликнинг олдида олиб чиқиб, фош қила олмаганлиги ожизлиги, журъатсизлиги эмасми?!

Гуручнинг ичида курмаги қанча кўп бўлса, унинг баҳоси шунча паст бўлади. Қайси халқнинг ичида лоқайд, бефарқ, боқиманда кўп бўлса, унинг шашти ҳам шунга мос бўлади. Худога шукрки, яхшиларимизнинг саъй-ҳаракатлари, шарофати билан лоқайд, боқиманда жигарларимиз камайиб, огоҳ, тадбиркор, ўткир ватандошларимиз сони тобора ортиб бормоқда.

Шарқона тарбия аънагалари фарзанд тарбияси, айниқса, ўғил бола тарбиясида асосий тарбиячи сифатида отани кўради, чунки меҳрибон ва ҳокисор бўлган оналар кўнгилчанлик қилиб болаларни эркалатиб юборишлари мумкин. Ўзбек халқининг тарбия борасидаги аънагалари болаларни эркатой қилиб тарбиялашни қоралайди.¹

Оилада отанинг ҳаллоллиги, ростгўйлиги, адолати, тадбиркорлиги, бола тарбиясида қаттиққўллиги эса бу оилада тартиб-интизом мезонидир. Оилани моддий томондан таъминлай олмайдиган эркаларнинг хотини, фарзандлари, ҳатто қайнота-қайнонаси олдида ҳам обрў-эътибори паст бўлади. Хотиннинг топар-тутарманлиги баъзи оилавий масалаларда унинг “овози” баланд бўлишига сабаб бўлади. Лекин оилани моддий барқарор қиламан деб, турли ёмон йўлларга кирган аёллар ҳам онда-сонда бўлса-да учраб туради. Бундай аёл эр шаънини топтаб, муқаддас оилага хиёнат, фарзандлар бошини эса ҳам қилади, авлод-ажодларига иснод келтиради. Шунинг учун оиланинг моддий таъминоти эркак зиммасида бўлмоғи зарур.

Оила боқаётган отани кўрган ўғил келгусида ўзи мустақил оила тебратишга, ота топиб келган нарсаларни саранжом-саришта қилиб, тежаб сарфлаётган онани кўрган қиз эса келгусида бир оилани аёл

¹ Измаилов А.Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. М., 1991. С. 39

сифатида бахтли қилишга тайёр бўлиб борадилар. Отадаги ишбилармонлик, тадбиркорлик, муомала маданияти, босиклик, талабчанлик, кўп ҳунарлилик, ҳалоллик, адолатпарварлик, оиласига, хотинига нисбатан садоқат шу оилада ўсаётган фарзанд учун ҳаёт мактаби, намуна мактаби бўлади. Оилада онанинг роли отаникидан кам эмас. Халқимиз “Эркак киши – бош, хотин киши – бўйин” деб бежиз айтмаган.

Ота-онанинг биргаликдаги ўзаро муҳаббати асосига қурилган оилани муқаддас сақлаш, унинг моддий ва маънавий барқарорлигини таъминлашда ҳамкор ва ҳамфикр бўлиш асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Оиладаги маънавий соғлом муҳитни яратиш ҳам ота, ҳам онага боғлиқ. Доимо бир-бирини тушуниш ва эъзозлаш, бир-бирига ишонч, меҳнат тақсимотини тўғри йўлга қўйиш, фарзанд тарбиясида бир хилда масъуллик ота-онанинг оила олдидида бurchидир.

Баъзан ишсиз юрган эркакларимиздан “Ҳаёт қийинлашиб кетаяпти, иш топиш қийин бўляпти, тирикчиликни ўтказиб бўлмаяпти” деган нолинишларни эшитиб қоламиз. Уларни кузатар эканмиз, ўзлари ҳаракатсиз эканликларини, бирон ишни урдалай олмаётганларини кўрамиз. Бундай фуқароларимизнинг кўпчилиги муқаддам давлатнинг корхона ва ташкилотларида бир маромда ишлаб, кўниқиб қолганлар. Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитига келиб, ўзларининг иш ўрнини яратишга уларнинг қобилиятлари етмаяпти, урдалай олмаптилар. Тўғри, иш ўрни яратиш учун ҳаманин ҳам иқтисодий шароити тўғри келавермайди, аммо бу фазилатларимизнинг айрим шакллари катталар учун ёшларни мустақил меҳнат фаолиятига тайёрлашда ўзига хос ноқулайликлар туғдириб, уларнинг боқимандалик касалига чалинишига ҳам сабаб бўлмоқда. Оилада болалар учун ота-она томонидан кўрсатиладиган ортиқча ғамхўрлик, меҳрибонлик, ҳамма нарсани олдиндан муҳайё қилишга интилиш, ҳар доим асосий қийинчиликни ўз зиммасига олиш, асосий эътиборни панд-насихатга қаратиш, кўнгилчанлик каби ҳолатлар кўпинча бунга сабаб бўлади.

Халқимиз азал-азалдан оилани муқаддас даргоҳ деб билган. Шу боис, уни қадрлайди, меҳр ва муҳаббат билан эъзозлайди. Оила жамиятнинг дастлабки муҳим бўғини сифатида мустақкам қурилиши, никоҳга қирувчилар ота ёки она бўлишнинг юксак масъулият эканлигини англашлари лозим. Чунки оиланин фаровонлиги жамият фаровонлиги ва равнақини таъминлайди. Оиланин фаровонлиги эса оила қирувчиларнинг ўзаро ҳамжиҳатлигига, рўзғор ва фарзанд тарбияси борасидидаги масъулиятни бирдай ҳис қилишларига бевосита боғлиқдир.

Зеро, ҳар бир фуқаро оиланинг жамиятдаги ўрни ва вазифасини, Ватанинг остонадан бошланишини тушунмасдан туриб, ўзини мукамал инсон деб ҳис қила олмайди. Боланинг комил инсон бўлиб шаклланишида оиладаги муҳитнинг роли бекиёсдир. Фарзанд кўриш ва унга тарбия бериш ҳар бир инсон учун буюк бахтдир, уларсиз ҳаётнинг маъноси йўқ. Лекин бу нарса ота-онага жуда катта масъулият юклайдики, унинг уддасидан чиқмоқ ҳар бир ота-она учун ҳам фарз, ҳам қарзидир. Юсуф Хос Ҳожиб оилавий тарбияни, бола ахлоқий тараққиётининг асоси, деб ҳисоблаган: “Агар боланинг хулқи ёмон бўлса, бунда боланинг айби йўқ, ҳамма айб – отасида”. Шунинг учун ҳам ота-она, айниқса, ота бунга катта эътибор бермоғи лозим.

Оиладаги муҳит бу ота-оналарнинг ва катта ёшдаги кишиларнинг ҳар томонлама олиб борган тарбиявий иши натижалари, оила аъзоларининг ўзаро юксак ахлоқий муносабатлари йиғиндиси ва катталарнинг ижобий таъсир кўрсатиш намунаси натижасидир. Муҳитни қандай яратилиши асосан ота-онанинг психологиясига боғлиқлигини ҳисобга олган ҳолда биз, энг аввало, оила бошлиғи бўлган отанинг бола тарбиясидаги ролини таҳлил қилишни ўринли деб билдик.

Психологик тадқиқотларга кўра, ота-онанинг ўзаро ижобий муносабатлари оилавий тотувликнинг ижтимоий-психологик асосидир. Чунки, аҳил оиладаги ота-онанинг фарзандларига меҳр кўрсатиши ва қўллаб-қувватлаши уларнинг маънавий, ҳиссий, жисмоний жиҳатдан улғайишига олиб келади.

Оилада фарзанд тарбияси кўп ҳолларда она гарданига юкланади. Бу мутлақо тўғри эмас. Олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, болалар, айниқса, ўғил бола ота тарбиясига жуда муҳтождир. Шунинг учун оталар ўз болаларига алоҳида вақт ажратишлари ҳамда фарзандлари билан қизиқарли суҳбатлар куришлари мақсадга мувофиқдир.

Отанинг фарзанд тарбиясидаги таъсири ва ўрни муҳим эканлигини тасдиқлаб бериш учун ушбу ривоятни келтиришни лозим деб топдик.

“Бир вақтлар давлатманд, доно одамнинг қизи илмли-одобли йигитга узатилибди. Кўёв одобли бўлганлиги учун қайнота томонидан жуда севикли кўёв бўлибди.

Қизнинг укалари атрофидагиларнинг таъсириданми ёки ёшлик қилибми, оталари поччаларини бунчалик яхши кўришига заёр қила бошлабдилар.

Бир кун ўғилларидан бири акасига:

– Акажон, отам ҳадеб “Кўёвим, кўёвим” дегани деган. Ҳам-

ма вақт поччамиз уйга келганда турли ширин овқатлар қилинади. Отам “Қуёвим – ундай, куёв – бундай” деб мақташдан тинмайди. Қуёвлари шунчалар яхшими? – дебди.

Бу гаплардан хабар топган ота:

– Эй, менинг ақли тўлишмаган ўғилгинам, куёвимни нега яхши кўришимни биласанми? – дебди. – У сен билан менинг номусимизни кўриқлайди. Қизимизни, фарзандимизни, болажонимизни ҳимоя қилади. Аслида мен қизимни ҳимоя этишим керак, лекин ҳозир у ҳимоя қилаяпти. Мен уни яхши кўрмай кимни яхши кўрай? Қизимизни жуда яхши кўрганим учун куёвимни ҳам жуда яхши кўраман. Қуёвимни севиш қизимни севиш демакдир. Агар қизимга куёвим қарама, мен қарашим керак бўлади. Севикли ўғилларим, кўзим нурлари, аёл, она, қиз оиланинг номусидир. Номусни сақлаш, кўриқлаш мард эркакларнинг ишидир. Мана номус нималигини сизларга ўргатдим. Мен қандай бўлсам, сиз ҳам шундай бўласиз. Онангиз сизнинг номусингиздир. Мен ўлсам, поччангизга бир гап бўлса, опангизга сиз қарайсиз, унинг номусини сиз кўриқлайсиз. Шундай экан, менинг айтганимга қулоқ солиб, поччангизга меҳр ва ҳурмат кўрсатасиз, – деб насиҳат қилибди.

Шариатда қизини турмушга чиқариб, ундан алоқасини узган ота ҳақиқий ота ҳисобланмаган. Ҳақиқий ота қиз фарзандини ҳам астойдил тарбиялайди, ҳам турмушга беради, ҳам кейинчалик унга меҳрибонлигини кўрсатиб туради. Фарзанди, авлоди кадр-қимматини билмаган, авлодига муҳаббати бўлмаган, авлодини ёмон йўлдан қайтармаган, тўғри йўлга бошламаган ота ҳақиқий, чин мусулмон эмас, дейилади.

Олиб борилган тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, оилада ўз ролини тўла бажара олмаган отанинг ўғли келажакда нафақат оила бошқаришида, балки тўла-тўқис йигит киши бўлиб етишишида ҳам айрим муаммолар мавжуд бўлади. Улар улғайгач, ҳар сафар ҳаётий муаммоларга дуч келганда, яна ўша ҳис-туйғу гирдобига тушаверади ва ўша жароҳатлар уларни қийнайверади. Тадқиқотларнинг кўрсатишича, оилада оталарнинг йўқлиги болаларнинг мактабда ёмон ўқиши, руҳий беқарорлиги ва гиёҳвандликка мойиллигининг сабабларидан бири экан.

Шахс сифатида шаклланиш жараёни, айниқса, ўғил болалар учун мураккабдир. Чунки улар, аввало, физиологик жиҳатдан оналаридан ажралишлари, сўнг оталари билан муносабатларни ўрнатишлари лозим бўлади. Айрим оталар эса айнан шу жараёнда ўз ўғиллари билан муносабатни рад этадилар. Бундай шароитда қолган бола онасига мурожаат қилишни ор билиб, ўзининг ҳис-ҳаяжонла-

ри ва муаммолари билан ёлғиз қолади. Бундай болалар вояга етгач, бошқалар билан ўз ҳиссий кечинмаларини ўртоқлашмайди. Улар камгап, аламзада, жуда жиззаки бўлади, аламидан осонгина номақбул йўллارга кириб кетади.

Боланинг гиёҳвандликка берилиб кетишдан сақлашда отанинг роли муҳимдир. Чет эл олимларининг кузатишларида, ўз отаси билан жуда яқин бўлган болалар, одатда, ичкиликбозлик ва гиёҳвандликка деярли берилмас экан. Аммо нотўлиқ оилада тарбияланаётган болаларнинг 33 фоиздан зиёди ичкиликбозлик ва гиёҳвандлик кўчасига жуда эрта кирганликлари маълум бўлган.

Психолог олимларнинг фикрларига кўра, ўз оталари билан яқин бўлмаган болалардаги муаммолар ўсмир ёшида намоён бўлмаган тақдирда ҳам, улар психологиясида узоқ йиллар мудраб ётиши, кейинчалик газак олиши ҳам мумкин экан. Буни олимлар “Уйкудаги муаммо” ёки “Мудроқли эффект” деб атайдилар.

Бунга ҳаётимиздан жуда кўплаб мисоллар келтиришимиз мумкин. Онасининг орзуларини рўёбга чиқараётган бинойидек йигит кутилмаганда қаттиқ бетоб бўлиб қолади ёки айб ишга қўл уради. Бу ота ўзи билмаган ҳолда бола онгига муҳрлаб кетган муаммонинг натижасидир. Шунинг учун оилада ота фарзандларига эътиборли бўлиши, интизомни назорат қилиши, ҳар қандай муаммонинг адолатли ечимини топиши, лидерлик, яъни бошқарувчанлик ролини ўз ўрнида бажариши лозим.

Маълум бўлишича, оилада умуман ота ўзига хос раҳнамо ролини ўтайди. “Ота рози – худо рози” деган фикр бежиз айтилмаган. Демак, ўз-ўзидан кўриниб турибдики, ҳар қандай болани ўз отасига нисбатан эътиқоди жуда юксак бўлади. Қачонки, бу юксак ишонч ва эътиқодга путур етказилганда бола психологиясида кучли бўрон вужудга келади. Натижада, унинг руҳиятида ҳаётдан норозилик, қасоскорлик, жиззакилик, аламзадалиқ каби салбий хусусиятлар пайдо бўла бошлайди. Ўсмирлардаги бу иллатлар уларни ўз уйдан чиқиб кетишига ва жинойий ишларга қўл уришига олиб келади.

Шунинг учун ҳам биз оталарга қуйидагича мурожаат қиламиз. Юксак ҳурматга сазовор бўлган азиз оталар! Ўз оилангизга ва ўз фарзандингизга яқинроқ бўлинг! Айниқса, авлодингиз фахри ўғилларингизни бошларини эгманг! Аксинча, уларни эркин, довюрак, мард, мағрур қилиб тарбияланг!. Улар нафақат сизнинг, балки, миллатнинг, Ватаннинг фахридир. Агар сиз ўз меҳрингизни-қаҳрингиз, эзгулик ва кўнгилчанликни-қаттиққўллингиз билан биргаликда олиб борсангиз, мақсадга мувофиқ иш бўлади. Шунингдек, улар билан самимий муносабатда бўлишингиз ва ишончини қозонишингиз

даркор. Шундагина, сиз – оталар ўз ўғилларингизга ижобий таъси-рингизни ўтказа олишингиз ва фарзандингизни ўзингиз истагандай комил инсон қиёфасида кўриш бахтига мушарраф бўлишингиз мум-кин.

Шу ўринда, қадимги юнон файласуфи С.Диогеннинг “Оталар билан болалар бир-бирларидан розилик кутиб ўтирмасдан, зарур нарсаларни олдиндан бир-бирларига беришлари лозим, лекин бу ишни биринчи бўлиб ота қилиши керак”, – деган фикрини эслашимиз айти муддаодир. Эрамиздан тахминан 404-323 йиллар олдин яшаб ўтган донишманд томонидан айтилган бу фикрда кучли психологик мулоҳаза мавжуд бўлиб, оталик бурчини бажариш муаммо-си ҳозирги кунга келиб эмас, балки доимо долзарб муаммо бўлган-лигини англатади.

Ҳақиқатан ҳам ота тарбия жараёнини болани едириб-ичириш-дан иборат, деб тушунмаслиги лозим. Оталар ўз фарзандларини, энг аввало, одамлар қаторига кўшмоғи, жамиятнинг фаол аъзосига ва давлатнинг ишончли фуқаросига айлантirmoғи зарур. Дарҳақиқат, яхши оталарсиз яхши тарбия бўлмайди. Тарбияда яхши ўқитувчини янада яхшироқ ўқитувчи билан алмаштириш мумкин. Аммо ёмон отани, яхши ота билан алмаштириб бўлмайди. Отанинг тарбия бо-бидаги ўрни улкан аҳамиятга моликдир.

Ҳар бир ота-она фарзандлари сиймосида ўз ҳаётининг давом-чиларини, ўзи бошлаган ишни охирига етказадиган ворисларни, ўзининг чинакам меросхўрларини кўрмоғи лозим. Ўзлари эгаллай олмаган чўккиларни фарзандлари эгаллашини кўриш – оталарнинг асосий мақсад ва мотивларига айланиши зарур.

ОТАНИНГ ЎГИЛ БОЛА ТАРБИЯСИДАГИ ЎРНИ

“Оилада болаларни шундай тарбия этмок лозимки, уларнинг бахт-га бўлган интилишлари ҳеч қачон хазон бўлмасин, сўнмасин, балки кўкарсин”, – деган эди Фитрат. Ҳа, албатта, тарбия инсон ҳаётида муҳим ўрин эгаллайди. Бола аксарият вақтини онаси билан ўтказгани учун ай-римларда тарбияга кўпроқ оналарнинг вазифаси сифатида қараш муно-сабати шаклланган. Ота-чи? Фарзанд тарбиясида, айниқса, ўғил бола тарбиясида оталарнинг ўрни қай даражада муҳим? Ёки инсоннинг ко-мил шахс бўлиб вояга етишида она тарбиясининг ўзи етарлими? Ота оилани тебратиш учун уни моддий, иқтисодий томондан таъминласа бўлдимиз? Йўқ, албатта. Мутахассисларнинг фикрига кўра, аёллар ва эр-каклар дунёқараши бир-биридан тубдан фарқланар экан. Ўғил бола тар-бияси билан кўпроқ ота шуғулланиши лозим. Чунки ўғил бола, уму-

ман фарзанд тарбиясида отанинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади.

Эркак – уйнинг кўрғони, ҳар қандай яхши-ёмон кунларда оиланинг балоғардони ҳисобланади. Оилада бирор-бир муаммо бўлса, оила аъзолари унга суянишади. Шунинг учун ўғил бола тарбиясида отанинг ўрни бекиёс бўлиб, унинг зиммасига бир қанча масъулият юклайди. Гарчи, чақалоқ она билан кўпроқ мулоқотда бўлса-да, уларнинг мақсадга мувофиқ муносабатини таъминлаб турувчи асосий вазифани оталар бажарадилар. Она дилбандига ғамхўрлик қилганидек, ота зиммасида фарзанди ва фарзандининг онасига ғамхўрлик қилиш масъулияти туради.

Инсонга ота-оналик масъулияти фарзанд туғилмасдан аввал тушади. Ўғил болада эркаклик (маскулинлик), йигитликка хос жиҳатлар ота тимсоли орқали шаклланиб боради. Ота фарзандининг гўдаклигиданок унинг ҳаётида ўз ўрнини топа билиши лозим. Зеро, бола ҳаётида энг дастлаб, илк бора идрок этиладиган эркак киши бу – унинг отаси. Болалар табиатан жуда кузатувчан бўладилар. Кичкинтой ҳар қандай муносабатнинг нечоғлик самимий ёки юзак эканини тезда фаҳмлайди. Шунинг учун бола билан муносабатда сунъийлик, ясамалик, асабийлик ёки эътиборсизликка йўл қўймаган маъқул. Эътибор берилса, фарзанд бироз катта бўлгач, боқча ёшига кирганда отаси ёки онаси ишдан келиши билан уларнинг диққатини тортишга уринади. Албатта, у катталардан бирор-бир нарсани болаларча эркалик билан сўрайди ёки арз қилади. Ишдан қанчалик чарчаб, асаби бузилиб, диққати ошиб келган бўлса-да, ота она унинг бу ҳагги-ҳаракатларини ўринсиз хархашага йўймаслиги лозим. Шак-шубҳасиз, унинг бу илтимосларини адо этиш, гўдакнинг дунёни билиш, мулоқотга бўлган эҳтиёжини қондириш (бу эса энг муҳим эҳтиёжлар сирасига киради), энг аввало, ота-она зиммасидадир. Унинг тинимсиз ёғиладиган саволларига доимо жавоб беришга ҳаракат қилиш, лозим нарсаларни тушунтириш, севимли ўйинини бирга ўйнаш зарур. Шундагина фарзанднинг комил шахс сифатида шаклланиши, унинг характерида ижобий фазилатлар таркиб топишига эришиш мумкин. Акс ҳолда, ота-бола умр бўйи бир-бирини кўрганда, гапи тугаб, суҳбати қовушмай, бегонадай яшаб ўтиш эҳтимоли юқори бўлади. Фақат истак, хоҳиш билан фарзандимиз биз хоҳлаган инсонга айланиб қолмайди. Ўғил болани мард, жасур, қатъий қилиб тарбиялаш унга нисбатан доимо қаттиққўл бўлиш керак, дегани эмас. Ўғил бола ҳам қиз бола сингари меҳр ва эътиборга муҳтож бўлади. Болага нисбатан ўта талабчан бўлиш ҳам тавсия этилмайди. “Сен – ўғил боласан, қилишинг керак!” Бу каби гаплар боланинг индивидуал-психологик хусусиятларидан

келиб чиқиб, унда ўзига нисбатан ишончсизликни ривожлантириши мумкин. Ота-она боланинг ақлий ва жисмоний машғулоти турлари билан шуғулланишига эътибор қаратиши лозим.

Ота бош бўлган оилаларда тарбияланган болаларда отадан ижобий маънодаги ҳайиқиш, уни хурмат қилиш ҳисси шаклланган бўлади. Мана шу нарса уни “чизилган чизик”дан нарига ўтишидан, ҳаётимизда қабул қилинган турли ижтимоий меъёрларни бузишидан ва ўз навбатида, турли ижтимоий санкцияларга дучор бўлишидан сақлаб туради. Айрим оилалардаги оталар фарзандларига бирор масалада ибрат бўла олмайдилар. Бундай оталар бола тарбияси билан умуман шуғулланмайдилар, оилада ҳамма нарса аёл кишининг зиммасига юкланади. Масалан, ишдан кела солиб ағанаб ётадиган, кино кўришдан ҳеч бўшамайдиган ёки кунда маст ҳолда келиб, турли томошаларни кўрсатадиган ёхуд чойхона-ю ошхонадан бери келмайдиган эркак ўз боласига нимани ўргатарди?! Фарзандларини бўлар-бўлмасга жеркийдиган, ўғилларининг кўнглини вайрон қиладиган, синдирадиган, ўзидан узоқлаштирадиган оталар ҳам учрайди. Ва оқибат бундай тарбия ва муҳитда улғайган ўғил, минг афсуски, кўп ҳолларда ё қиз бола феъл, ё ўта кўпол инсон бўлиб етишади.

Турмуш ўртоғи бўла туриб, рўзғордаги эркак қиладиган ишларни доим ўзи бажарадиган аёлнинг ўғли нимани кўриб ўсаяпти, у қандай тарбия жараёнида қатта бўлаяпти? Деразасининг синган кўзи анчадан бери қўйилмаётган, уйи ўн йилдан бери оқланмаган, ҳовлисини тикан босиб кетган ёки водопровод жўмраги бир йилдан бери бузилиб ётган эркакнинг оиласида яхши тарбияли ўғил вояга етадими? Ахир, эрта-индин “Қуш уясида кўрганини қилади”-ку! “Отангизга ўхшанг, ота ўғил бўлинг” деб оналар кимни фахр билан кўрсатишади?!

Ҳаётда кўпинча она қиз бола учун, ота эса ўғил бола учун устоз, мураббийдир. Оилада ўғил бола тарбияси мураккаб ва узоқ давом этадиган ўзига хос жараён бўлиб, у фарзанд туғилмасидан олдин бошланиши керак. Яъни бўлажак ота-онанинг саломатлиги, насл-насаби, дунёқараши, ички ва ташқи дунёси, ахлоқ-одоби, турмуш қуришга маънавий ва жисмоний тайёрлиги келажакда фарзанд тарбияси учун муҳим аҳамиятга эгадир. Ўғил бола тарбиясида оиланинг ҳар бир аъзоси, кўни-кўшни, маҳалла, таълим муассасаси, жамоатчилик бирдек масъулдир. Бу тизимда эса отанинг ўрни энг устувордир, десак хато бўлмайди. Чунки ўғил отадан атрофдагиларга, табиат ва жамиятга нисбатан муносабат, юриш-туриш, муомала, ўзини тутишни ўрганади, ундан ўрнак олади. Ота фарзандига

ақл-заковати, муомаласи, кийиниши, маданияти, қатъияти, меҳнат-севарлиги, рўзгор, хўжалик юритишдаги омилкорлиги, одиллиги, илмпарварлиги, оиласига содиқлиги, аёлига муҳаббати ва ҳоказо жиҳатлар билан намуна бўлмоғи зарур. Бола характерида у ёки бу салбий иллатлар шаклланишида ота-онанинг ўзаро жанжаллари, оилага, жамиятга, атроф-муҳитга нисбатан ноўрин муносабатлари, юриш-туриши, маънавияти, ахлоқи, уй-рўзгор тутумидаги пала-партишлиги, албатта, ўз таъсирини кўрсатади. Ота-онанинг бир-бирига нисбатан юксак ахлоқий муносабатини кўрган, ундан намуна олган ўғил бола келгусида оила курганда, ўз турмуш ўртоғи билан шундай яшашга тайёр бўлиб боради.

Шарқона оила тарбиясида ота ва ўғил орасидаги муносабат энг гўзал тарзда йўлга қўйилганлигини таъкидлаш жоиздир. Масалан, ота дастурхон атрофида ўтирган бўлса, ўғилнинг отадан олдин дастурхонга қўл чўзмаслигининг ўзиёқ халқимизда отага нисбатан хурмат, эҳтиром ҳисси болалар онгига ёшлиқдан сингдириб борилишини кўрсатади. Ёки ота ва қиз муносабатини олайлик. Бунда ҳам Ғарб – Европа оилаларида умуман учрамайдиган, шарқона одоб, андиша замирида шаклланган хулқ-атвор намуналарини (*қизга совчи келса, отанинг ўз фикрини қизига онаси орқали айтиши, қиз бола турмушга чиқаётганида ота оқ фотиҳа бериши ва ҳоказо*) кузатишимиз мумкин.

Ота-оналар фарзандлари ва айнан ўғил бола тарбиясига ниҳоятда эҳтиёт бўлиб ёндашишлари лозим. Боланинг хатти-ҳаракатида озгина нохуш ҳолат, салбий ўзгариш сезилдими, дарҳол бунинг сабабини ўрганиш керак. Бундай ҳолатларда ота-она ва фарзанднинг мунтазам мулоқотда бўлиб туриши, керак бўлса, малакали психологлар кўмагидан фойдаланиш яхши самара беради.

Ўғил боланинг маънавияти бузилишига, кўп ҳолларда ота-онанинг оилада бир-бирига ёмон муносабати сабаб бўлади. Баъзан эса таълим муассасаларида болалар тарбиясига салбий таъсир кўрсатадиган ҳолатларга бефарқ қараймиз. Масалан, ҳозир ҳар бир ўқувчи, айниқса шаҳар ёшларининг қўлида уяли телефонни кўриш мумкин. Телефоннинг зарур матоҳлигини инкор қилмаймиз, ота-она назорат қилиши учун фарзандига уяли телефон олиб беришини тушунамиз. Бироқ мактаб ўқувчилари телефоннинг асосий вазифаси қолиб кетиб, ундан бутунлай бошқа мақсадларда ҳам фойдаланишмоқдаки, бу барчамизни хушёр бўлишга ундайди.

Бундан ташқари, баъзи ота-оналар ўйлаб ўтирмай боласига меъёридан ортиқ пул берадилар, пулни нимага ишлатгани ҳақида умуман сўрамайдилар. Ҳозирги кунда кўпайган интернет клублар

фаолияти тўғрисида кўп гапириляпти. Улардан фарзандларимиз ўз билим даражаларини оширишлари, турли фанларга доир янгиликлардан хабардор бўлиш мақсадида тўғри фойдалансалар, буни фақат олқишлаш керак. Лекин кузатишлар шуни кўрсатмоқдаки, улар асосан турли хил компьютер ўйинларини ўйнаш ва жангари киноларни томоша қилиш учун мазкур клубларга кирмоқдалар.

Ўғил бола тарбиясида отанинг энг муҳим вазифаларидан яна бири уни оилага тайёрлаш масаласидир. Оила мустаҳкамлигига таъсир қиладиган омиллар бир талай бўлиб, уларни бир суҳбат доирасида тўла камраб олиш анча мушкул. Айтайлик, бола таълим олиб, дурустгина касб эгаси, яхши мутахассис бўлиши ҳам мумкин. Лекин бу унинг мустақил оила тебратишни ҳам бемалол уддалай олади, дегани эмас. Фарзанднинг ҳақиқий оила бошқаришга қодир ёки қодир эмаслиги эса фақатгина у оила қуриб, маълум вақт ўтгандан сўнггина билинади. Оилани мустақил бошқара олмаётган, уни моддий ва маънавий жиҳатдан тўлиқ таъминлай олмаётган йигит эса бу юқдан тезроқ воз кечиш, масъулиятдан қутулиш пайига тушади. Айни ҳолларда у энг номақбул қарор – ажрашишни ихтиёр қилиши мумкин. Ана шунинг учун ҳам ажрашиш ҳозирги кундаги муаммолардан бирига айланиб бормоқда. Шунинг учун, юқорида таъкидланганидек, оталаримиз ўғил болаларига оила бошлиғининг хулқ-атвори қандай бўлиши хусусида намуна бўлмоқлари лозим. Оила ва никоҳ муносабатларининг нақадар муқаддаслигини болалар онгига ёшлиқдан сингдириб бориш керак.

Боланинг отаси ўз рафикасига қандай муносабатда бўлса, ўғил ҳам вояга етиб, оила қургач, одатда, турмуш ўртоғига, отаси онасига қилган сингари муносабатда бўлади. Халқимизда: “Қуш уясида кўрганини қилади” деб айтилган ҳикмат бор. Агар оилада эр аёлнинг ҳурматини жойига қўйса, ўзгалар ва фарзандлари олдида камситмаса, бундай оилада тарбия топган йигит ҳам оила қурганида худди отаси каби йўл тутади.

ОТАНИНГ ФАРЗАНДЛАР БИЛАН ЎЗАРО МУНОСАБАТИ

Жамиятдаги ўзгаришлар, унинг ажралмас бир қисми бўлмиш оила ва оилавий муносабатларга ҳам таъсир этмасдан қолмайди. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда содир бўлаётган иқтисодий-ижтимоий ва маданий ўзгаришларнинг халқ миллий руҳияти негизи бўлмиш оилавий муносабатларда акс этишини тадқиқ ва муҳокама этиш муҳим масаладир.

Оилавий муносабатлар тизими жуда мураккаб ва анча теран

мазмунга эга бўлиб, эр-хотин, ота-она ва фарзандлар, ака-ука ва опа-сингиллар ўртасидаги ва бошқа шу каби қатор муносабатлар тизимини ўз ичига олади.

Оилада бола нафақат ўзига макон топади, балки одамлар, тенг-қурлар, умуман, инсонлар билан муносабатга киришишни ўрганади, катталар кўзи билан дунёни, ҳаётни англайди.

Фарзанднинг атрофдаги инсонларга муносабати, дунёга қай кўз билан қараши унинг ҳаётидаги биринчи ва асосий мураббийлари бўлмиш ота-онага боғлиқдир. Оилада ўрнатилган ўзаро муносабатлардаги аҳиллик, тотувлик, ҳар доим бир-бирини қўллаб-қувватлаб туриш нохуш ҳолатларнинг олдини олади.

Ота-она фарзандининг ёшига хос феъл-атворидаги шахс хусусиятларини яхши билиши, унинг ички кечинмалари ва қизиқишлари билан ўртоқлашиши зарур. Чунки ўсмирлик даври инсон ҳаётида жуда мураккаб давр бўлиб, бу ёшда ўсмир дунёга катталар кўзи билан қарашга интилади, ўзига нисбатан баҳоси ортиб, унга катталардек муносабат билдиришларига эҳтиёж сезади.

Ўсмир ўз ҳаётдан маълум маънода мазмун ахтаради, ўз талабларини атрофдагиларга, аввало, яқин инсонларга нисбатан билдира бошлайди. Унинг ички дунёсидаги қарама-қаршиликлар ташқи дунёсида, яъни одамлар билан муносабатларида ўз аксини топади. Ҳамиша ўздан қоникмаслик, ўзига бўлган талаб уни атрофдагилар билан низоли вазиятларга тушиб қолишига сабаб бўлади. Уни ҳар ишда қўллаб-қувватлаб туриш келажакда катта ишлар қилишга бўлган ишончининг ортишига олиб келади. Энг аввало, унга бундай имкониятни беришда оиланинг таъсири бекиёсдир.

Ота-онанинг, аввало, бир-бирларига бўлган муносабатлари, айниқса, фарзанд тарбиясидаги қарашларининг муштараклиги аҳамиятлидир, чунки ота-она бу борада яқдилликка эришмасалар, ўзаро муносабатларнинг бузилишига ва оиланинг парокандаликка юз тутишига, шунингдек, ўз ўрнида, фарзанд кўз ўнгида ота-онанинг обрўсизланишига олиб келади. Оиладаги ўзаро муносабатлардаги совуқлик ва боланинг ички имкониятлари ва қизиқишлари билан ҳисоблашмаслик, унга ўзлари хоҳлаган ролни бажаришга мажбурлаш, боланинг руҳий ҳолатидаги зўриқишларга олиб келади. Шу сабаб, ота-оналар беихтиёр – ўзлари билмаган ҳолда, фарзандлари хулқининг бузилишига сабабчи бўлиб қоладилар.

Оиладаги муҳитнинг бузилиши боланинг кундалик ҳаётини издан чиқаради ва унга тўсқинлик қилади. Оилада носоғлом муҳитнинг юзага келишига ота-онанинг ўзаро жанжаллари, айниқса, онанинг тинимсиз оила аъзоларига ўз фикрини ўтказишга жон-жаҳ-

ди билан интилиши турмуш ўртоғида ва болаларида унга нисбатан бўлган ҳурмат ва эътиборнинг пасайишига олиб келади. Шуни унутмаслик лозимки, оилада она болаларининг энг яқин ишонган одами бўлмоғи керак. Ўз фикрларини биринчи галда она ёки ота билан ўртоқлашиши ва маслаҳатлар олиши ўсмирда оилага бўлган ҳурматни ва меҳрини оширади.

Акс ҳолда, онанинг тинимсиз тергаши, камситиши оқибатида бола оила даврасида бўлишдан ўзини олиб қочади. Болада ҳар доим “Ҳозир онам менга бақирмасмикин” деган шубҳа ва қўрқув ҳукмрон бўлади. Бу эса ўсмирнинг оиладан бешишига, ундан узоклашишига олиб келади. Ўсмир учун кўча қулай муҳит бўлиб туюлади, у кўп вақтини бекорчиликда бесамар ўтказишга одатланади ва оқибатда оғуфурушлик билан шуғулланувчи кимсалар (наркомафия) таъсирига тушиб қолади. Демак, боланинг бирор иш билан машғул бўлмаслиги, вақтини кераксиз ишларга сарф қилиши ҳам гиёҳвандлик кўчасига кириб қолишга сабаб бўлувчи омиллардан бири ҳисобланади.

Тезда зарур чораларни кўриш кераклиги, акс ҳолда, касаллик бола ҳаётига кун сайин хавф солаётганини билиш, аввало, буни гиёҳванд ўсмирнинг ўзи англаб етиши керак. Шуни унутмаслик керакки, жуда оз ҳоллардагина ўсмирнинг ўзи даволанишга аҳд қилган бўлади, кўпинча у даволанишга шунчаки ота-онасининг қистови билан мажбуран рози бўлиши мумкин.

Бундай аянчли аҳволга тушмаслик учун, энг аввало, боланинг ҳар бир хатти-ҳаракатига зимдан разм солиб қараш лозим, яъни ота-она ўзига савол бериб, унинг жавобини ҳам топиши лозим: “Фарзандим ўзгариб қоляпти! Илгари бундай эмас эди-ку! Ғалати ҳаракатлар қиляпти!” кабилар муайян асосларга эга бўлишини унутмаслик керак.

Бундай вазиятга йўлиқмаслик учун оиладаги меҳр-оқибат, бирдамлик, яқинларни қўллаб-қувватлаш жуда муҳимдир. Ёшларни зарарли одатларга берилиш, жумладан, гиёҳвандликка чалинишдан асраш, уларда соғлом турмуш тарзини шакллантириш каби эзгу мақсадларга ота-она ва барча катта ёшдаги оила аъзоларининг ҳамкорлиги натижасида эришиш мумкин.

Биз эътиборимизни қаратмоқчи бўлган масала бу оилавий муносабатлар тизимининг таянч нуқтаси бўлган ота ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлардир.

Шарқ халқларида қадимдан оилани боқиш ва уни ҳар жиҳатдан таминлашдаги масъулият эркакнинг зиммасида бўлгани учун, табиийки, унинг оиладаги мавқеи анча баланд бўлган.

Ота оиланинг ички тартиб-интизомини сақлаш, одоб-ахлоқни

мустаҳкамлаш, оилани турли тажовузлардан муҳофаза қилиш, оилани моддий жиҳатдан таъминлаш каби ҳуқуқ ва мажбуриятларни зиммасига олиши керак. Шунинг учун ҳам оиланинг бошқа аъзолари оила бошлиғи бўлган отага сўзсиз ва тўла бўйсуниллари шарт ҳисобланган.

Осиёнинг деярли барча халқларида бу одат саналиб, жамоатчилик томонидан қўриқланган бўлса, Ислом дини кириб келиши билан мазкур анъана Қуръон ва ҳадислар орқали шариат қонунларига киритилди. Лекин шариатда отанинг ҳуқуқлари билан бирга унинг бурчлари ҳам белгилаб берилдики, бу отанинг бошқа оила аъзоларининг ҳуқуқларини камситмаслигини такозо этган.

Ўзбек халқи ота ва фарзандлар ўртасидаги муносабатлар қандай бўлиши ҳақида бутун бир концепцияга эга бўлган десак, хато бўлмайди.

Дастлаб шариат ҳукми сифатида қабул қилинган қарашлар тизими кейинчалик буюк мутафаккир аждодларимиз томонидан изоҳлар, фикрлар ва йўл-йўриқлар тарзида тўлдирилиб борилган. Мазкур қарашлар оғиздан-оғизга кўчиб, анъана ва удумлар шаклида халқимиз ҳаётидан муҳим ўрин эгаллаган.

Ота ва фарзандлар ўртасида муносабатлардаги ўзбекона анъанага кўра, отанинг қизи ва ўғлига бўлган муносабати жуда катта фарқ қилган. Оталар ўғил болага нисбатан, айниқса, ўсмир ёшдаги болаларга нисбатан қаттиққўлроқ бўлганлар. Ўғиллар яхши гапга кўнмаса, қаттиқ гапирганлар, уларга нисбатан жуда талабчан бўлишган ва зарур вақтида жисмоний жазо ҳам берилган. Аксинча, қиз бола билан муносабатда ота фақат насиҳат билан чекланган. Қиз болани сўкиш, уриш қаттиқ қораланган. Халқ орасида “Қиз болани ота урса, бахтсиз бўлади” деган нақл бежизга кенг тарқалмаган. Кекса онахонларнинг айтишларича, ота қиз болани ҳеч қачон урмаслиги керак экан. Фақат кичик ёшдаги қизчалар тўполон қилсагина сочиқ билан пўписа қилиш мумкин, “Қиз болага отанинг қўли тегмаслиги керак”².

Умуман, ўзбек миллий тарбия анъаналарига ва мусулмон этикетига кўра, ота ва қиз ўртасидаги муносабатлар оралиғи анча катта ва қиз бола балоғатга етган сари бу масофа яна ҳам узоқлашиб борган.

Кекса ёшли кишиларнинг маълумотларига кўра, ота ўз қизи билан кучоқлашиб кўришиши мумкин эмас, балки ота қизига елка тутиши ва қизи отасини елкасини тавоф қилиб сўрашиши мумкин, холос.

Ота ва қиз ўртасидаги муносабатлар жуда чегараланган бўлиб,

² Дала маълумоти, Денов 2009 йил.

фақат кундалик турмуш билан боғлиқ оддий савол-жавоблардангина иборат бўлган. Баъзи нозик масалаларда ота ўз қизи билан фақат онаси орқалигина гаплашган.

Биз ота ва қиз ўртасидаги муносабатлар бугунги кунда юқорида таъкидланганидек бўлиши керак, деган фикрдан йироқмиз. Чунки кишиларнинг бугунги ҳаёт тарзи, расм-русумлари, урф-одатлари давр тоқазоси билан ўзгариб бормоқда. Бироқ кези келганда қадимий миллий тарбия анъаналарига мурожаат қилиш, баъзи ўринларда улардан фойдаланиш оилада отанинг таъсири ва ўрни ошишига ва натижада фарзандларимиз тарбиясидаги нуқсонларнинг барҳам топишига хизмат қилармиди, деган шахсий фикрдамиз холос.

Маълумки, қадимда ўзининг кўп авлодлиги ва серфарзандлиги билан фарқланиб турувчи ўзбек оилаларида бола тарбияси билан оиланинг кекса ёшли аъзолари – боболар, бувилар ва бошқа шу каби қариндошлар шуғулланишган. Бундай ҳолатда, айниқса, катта патриархал оилаларда, отанинг бола билан бўладиган ҳиссий муносабатлари жуда чекланган. Ёш оталарнинг ўз ота-оналари олдида боласини эркалаши, ҳатто кўпчилик бўлган жойларда кўтариб юриши ҳам айб саналган.

Бундай оталар ва болалар ўртасидаги эркин, самимий муносабатларни чекловчи ўта сипо ва жиддий муносабатлар қондасига жуда кўп халқлар амал қилганлар. Масалан, тоғли Кавказ анъанавий этикетига кўра, ота бегоналар, айниқса, катта ёшдаги кишилар олдида гўдагини эркалаши, у билан ўйнаши, гаплашиши, умуман ўз боласига қандай бўлмасин ҳис-туйғуларини кўрсатиши мумкин бўлмаган³.

Этнологлар таҳлиliga кўра, агар маданиятлараро фарқланишни эътиборга олмаса, барча халқларда ҳам анъанавий патриархал оилаларда ота: а) боқувчи; б) оила бошлиғи ва тартиб-интизом ўрнатувчи; в) тақлидга намуна, кўп ҳолларда оиладан ташқари, ижтимоий меҳнат фаолиятида бевосита тарбиячи сифатида майдонга чиқади.

Бундай муносабатлар Шарқ халқларида анча кучли сақланган. Масалан, япон оилавий муносабатлар тизимида ҳам отага авторитар роли ажратилгани, у оилада тартибни сақловчи бўлиб, болалари билан кам мулоқотга киришгани ҳақида маълумолар бор⁴.

Ўзбек оиласининг этнопсихологик хусусияти оилада отанинг етакчилигини белгилайди. Одатга кўра, унинг иштирокисиз ва рухсатисиз оилага тегишли бўлган бирон масала ҳал қилинмаслиги ке-

³ Смирнова Я.С. Избегание и процесс его отмирания у народов Северного Кавказа/ Этнический и культурнобытовые процессы на Кавказе. М.,1978.

⁴ Масару Ибука. Учдан кейин кеч бўлади. /“Соғлом авлод” № 2, 2002 йил. 37 бет.

рак. Хатто ўзлари улғайиб, болалари камолга етган фарзандлар ҳам ўта муҳим, катта аҳамиятга молик деб ҳисобланган, айтилик, қизни турмушга бериш, ўғилни уйлантириш каби масалаларда оталари билан маслаҳатлашганлар.

Шарқ муомала маданиятига кўра, кишининг мавқеи унинг ўтирган ўрни билан белгиланади. Шунинг учун ҳам оила бошлиғи ва етакчиси бўлган отага уйнинг ва дастурхоннинг тўридан жой ажратилади. Ундан олдин ҳеч ким дастурхонга ва таомга қўл узатмаслиги, у фотиҳа қилмасдан бурун ҳеч ким туриб кетмаслиги керак.

Оталар, гарчи, бола парваришида қатнашмасалар ҳам, ўғил болалар ота бошчилигида ва иштирокида кўп ишларни бажариб, кўп вақтларини ота билан ўтказганлар. Бу эса намуна сифатида катта тарбиявий аҳамиятга эга бўлган.

Педагог ва психологларнинг хулосасига кўра, бола хулқ-атвори шаклланишида тақлид муҳим ўрин тутди. “Тақлид гўдак томонидан борликни билишнинг нисбатан характерли жиҳатидир. Тақлид қилиш эса ўсаётган шахснинг асосий хусусиятидир”⁵ – деб ёзган эди тадқиқотчи А.Г.Ковалев. Демак, отанинг меҳнат фаолияти тақлид учун намуна бўлган.

Оналар бола тарбиясида отанинг обрўсидан фойдаланишган. Агар ота фарзандини, асосан, ўғлини бирон ножўя иши учун жазоласа, онанинг аралashiши мумкин бўлмаган. Психологларнинг аниқлашларича, бу хатти-ҳаракат катта педагогик аҳамиятга эга. Чунки, агар ота фарзандини жазолаганда она уни химоя қилса, болада ўз хулқ-атвори, хатоларига танқидий қараш шаклланмайди. Ўзини асосиз жазоланган ҳисоблайди ва бора-бора ота-онасини писанд қилмай кўяди⁶.

Оилада отанинг обрўси, аввало, уни аёли қанчалик ҳурмат қилишига боғлиқ, чунки ўзи эрини ҳурмат қилмаган она болаларини отасига ҳурмат руҳида тарбиялай олмайди.

Собиқ шўролар тузуми даврида ўзбеклардаги ота бошчилигига асосланган муносабатлар тизими “феодал муносабатлар қолдиғи” сифатида қораланиб, “Хотин-қизлар тенг ҳуқуқлиги” шиори остида совет турмуш тарзи тарғиб қилиниб, миллий анъаналаримизга қанча тош отилишига қарамай, ўзбек халқи ота ва фарзанд ўртасидаги муносабатларда ўз анъаналарини сақлаб келди. Лекин аёлларни ҳам ишлаб пул топишга мажбур қилувчи бозор иқтисодиёти шароити, Ғарб турмуш тарзини кўз-кўз қилаётган кинофильмлар ва ахбо-

⁵ Ковалев А.Г. О стадиях подражательной деятельности ребенка.//Вопросы психологии личности.М.,1960. 146 бет.

⁶ Шоумаров Ғ.Б., Шоумаров Ш.Б. Муҳаббат ва оила. Т.:“Ибн Сино” 1994. 67 б

рот эркинлиги каби омиллар мазкур муносабатлар тизимига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бунинг таъсири ўларок, ҳозир ўзбек оилаларида ҳам ота авторитетининг тушиб, она таъсири кучайиб бораётганлигини кузатиш мумкин. Бу ҳолнинг қишлоқларда ҳам юз бераётганига сабаб тирикчилик юкини оналар кўтараётганидир.

Умуман, ҳозирги пайтда оталарнинг ўрни ва функциялари ҳақидаги тасавурлар кўп замонавий жамиятларда қуйидагича ифодаланади:

1. Отасиз оилаларнинг кўпайиши ва оталарнинг уйда бўлишининг камайиб бориши;
2. Оналарга нисбатан оталар ва болалар ўртасидаги алоқанинг камлиги;
3. Оталарнинг педагогик тажрибасизлиги, билимсизлиги;
4. Оталарнинг тарбиявий функцияларни бажаришга лаёқатсизлиги.

Кейинги йилларда кўп давлатларда отасиз ўсаётган болалар сони тобора ортиб бораётгани кузатилмоқда. Масалан, 80-йиллардаги маълумотларга кўра, Собиқ Иттифоқ миқёсида ҳам барча болаларнинг ҳар беш нафардан бири отасиз бўлган⁷.

Замонавий шаҳар оилаларида аёллар тенг ҳуқуқлилиги ва уларнинг профессионал ишларга жалб қилиниши, отанинг баланд мартабасини назарда тутмайдиган оилавий турмуш ва ишлаб чиқариш ҳамда турмушдан ажрашиш каби омиллар таъсирида анъанавий оталик қадрияти пасаймоқда.

Психологларнинг нуқтаи назарларига кўра, оилада ота ҳокимиятининг кучсизланиши бу катта ижтимоий зарардир, чунки оталик билан бирга ҳокимиятнинг барча ички ва ташқи структураси, ўзини идора қила билиш ва мукамал интизомга бўлган интилиш ҳам кўпорилади.

Ота бўлмаган оилаларда моддий қийинчиликлардан ташқари оила ичидаги мулоқот доираси ҳам тор бўлади. Эркакларнинг маънавий қўллаб-қувватлашларига муҳтож бўлган аёллар – оналар, кўпинча руҳан шикаста бўладилар, бу ҳол эса уларнинг болалар билан бўлган муносабатларида акс этади.

Илгари фарзандлар ота билан бирга ишлагани ҳақида гапирар эдик, энди эса аҳвол ўзгарди. Ҳозир шаҳар жойларда болалар оталарининг қандай ишлаётганини кўрмайди, оталар уйда ҳам жуда кам бўладилар. Бу ҳол қишлоқларга ҳам хос жиҳат бўлиб бормоқда. Кўп оталар оилани моддий таъминлаш илинжида бошқа шаҳарларга, баъзида узок юртларга кетадилар. Фарзандлар оталарини ойлаб,

⁷ Городская и сельская семья. М., 1987. 68 бет

гоҳида йиллаб кўрмайдилар.

Ўзбек оилаларида олиб борилган тадқиқотлар, оталарнинг бола тарбиясига 8 дақиқа вақт ажратганларини кўрсатган⁸. Ҳозирги аҳвол эса ундан ҳам ёмонроқ.

Психологик ва социологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, оилада отанинг йўқлиги болалар руҳиятига салбий таъсир кўрсатади. Бу ҳолат, айниқса, ўғил болаларда кучли сезилади. Бундай болаларнинг мактабда ўзлаштиришлари яхши бўлмайди, уларда ўз-ўзини ҳурмат қилиш туйғуси етарли шаклланмайди, улар ўз тенгқурлари билан эркин муносабатга кириша олмайдилар ва бундай болаларда эркакларга хос ролни ўзлаштириш ҳам қийин кечади⁹. Чунки, она намунаси, асосан, қиз бола учун, ота намунаси эса ўғил бола учун ўрнак бўлиши аллақачон исботланган.

Оилада эркакларнинг таъсирини, шу жумладан, ота авторитетини ҳис қилмаган ўғил болалар бу кемтик жойни бошқа ердан тўлдиришлари қийин. Тўғри, ўтган асрнинг 70-80 йилларида Собиқ Иттифок мактаб ўқитувчиларининг 73 фоизини аёллар ташкил этган бўлса-да,¹⁰ ўзбек мактаблари ўқитувчиларининг асосий қисми эркаклардан иборат эди. Энди эса аксинча: ўрта мактабларнинг ўқитувчилар жамоаси асосан аёллардан иборат.

Кузатишларга қараганда, ота ва фарзандлар ўртасидаги муносабатларда ҳам, гарчи, миллийлик сақланган бўлса-да, лекин анъаналардан маълум бир чекиниш кўзга ташланади. Илгари бирон маърака ёки маросимда ота кириб ўтирган бўлса, шу уйга ўғилнинг кириши мумкин бўлмаган ёки ота ўтирган уйнинг томига чиқиш ҳурматсизлик саналган. Ҳозиргача ёши 50-60лардаги кўпчилик инсонлар бу одатларга амал қилсалар-да, лекин ёшлар учун ушбу уйдумларимиз борган сари унут бўлиб бормоқда.

Анъанавий муносабатлар тизимидаги ўзгаришлар, айниқса, ота ва қиз ўртасидаги муносабатларда яққол кўзга ташланади. Бу муносабатларда анча яқинлик, илиқлик ва самимийлик пайдо бўлган бўлса-да, баъзида ўзбекларга хос бўлмаган салбий ҳолатлар ҳам учраб туради. Бу Европа турмуш тарзини тарғиб қилишнинг оқибати, албатта. Лекин европалик тадқиқотчиларнинг ўзлари ҳам оилада отанинг ҳукмронлиги кераклигини тан олишган. Масалан, Ж.Барро, М.Орэзон ва Ж.Рошфорларнинг фикрича, “Отанинг оиладаги мавжудлиги, аввало, уни психологик жиҳатдан кераклиги билан белгиланади, бу гўдакнинг “отанинг қаттиққўл ҳукмронлигига” бўлган

⁸ М. Қуронов “Ўзбек характери ва миллий ғоя”. Т., 2005. 67 бет.

⁹ Н. Кон И.С. Ребенок и общество. М., 1988. 239 бет

¹⁰ 12. СССР в цифрах в 1984 году. М., 1985. 7 бет.

инстинктив эҳтиёжида намоён бўлади”¹¹. Аммо қаттиққўлликда ҳам меъёр бўлиши ва у ўз ўрнида ишлатилиши керак. Акс ҳолда, ўта қаттиққўллик ва кўр-кўрона итоаткорлик билан тарбияланган болалар мустақил фикрлай олмайдиган, журъатсиз шахс бўлиб шаклланадилар.

Хулоса шуки, ўзбекларнинг ота ва фарзандлар ўртасидаги анъанавий муносабатлар тизими педагогик, психологик жиҳатдан ҳам катта аҳамиятга эга бўлгани, шубҳасиз, бизнинг вазифамиз эса шу анъаналарни сақлаб қолиш ва ўрганишдир.

Фарзанднинг ота-она олдидаги одоблари шундайки, фарзанд ота-она нима деса, диққат билан қулоқ солади. Уларнинг олдига тушиб юрмайди, нимаики буюрсалар ва буюрган нарсаларида хиёнат ва гуноҳ иш бўлмаса, жону дили билан бажаради, улар ўтирган жойларидан турсалар, ирғиб оёққа туришади, чақирсалар, “лаббай” деб жавоб беради, уларни хурсанд қилишга орзуманд бўлади, қилган ишларини миннат қилмайди, ота-онанинг қилган иши учун аччиқланиб, уларга хўмрайиб қарамайди, улар олдида “уф” тортмайди, уларнинг рухсатисиз сафарга чиқмайди.

Фарзандларимиз тинч ва файзли умр кечиришлари учун уларга отани хурмат қилиш, ота ризолигига эришиш йўлларидан сабоқ берайлик. Зеро, ҳаётнинг азалий фалсафаси шуни тақозо этади.

Китобларда қайд этилишича, ота-онанинг фарзандида саксонта ҳаққи бор экан. Уларнинг қирқтаси тириклик вақтида ва қолган қирқтаси ўлгандан кейиндир. Тириклик чоғидаги қирқта ҳақнинг ўнтаси танга, ўнтаси дилга, ўнтаси тилга ва ўнтаси молга тааллуқли бўларкан.

Танга тааллуқли бўлган ўнта ҳақ ота-онага хизмат қилишдан иборатдир. Бу шундан иборатки, ота-онага доимо хурмат кўзи билан қаралади, “қилма” деган ишлари қилинмайди, уларнинг розилигисиз ҳеч ишга қўл урилмайди. Бундан ташқари, агар улар сен ўтирган жойда ҳозир бўлсалар, сен дархол ўрнингдан туриб кутиб оласан, улар ўтирсалар, сен оёқда тик турасан, агар улар рухсат қилишгандагина ўтирасан. Улар ўтирадиган жойга асло ўтирмайсан. Йўлда бирга кетаётганингда уларнинг олдига ўтиб олмайсан. Борди-ю тупроқли, лойли, сувли ёки умуман хавфга дуч келиб қолганингдагина уларни муҳофаза қилиш мақсадида олдинга ўтишинг мумкин. Уларнинг олдида очиқ чехра билан ўтиргайсан, қовоғингни солма, тумшайиб қарама. Чақирганларида эса, югуриб бор.

Дилга таълуқли бўлган ўн нарса шундан иборат эканки:

¹¹ Oraison M., Barean J. C., Rochefort J. Les enfants prodigies. Paris, 1962. P. 158 .

- уларга раҳму шафқат билан қараш лозимдир;
- уларга доимо қўлингдан келганча яхшилик қилиш керак;
- сенинг шодлигинг уларнинг хурсандчилиги билан бўлсин;
- улар ҳам тортсалар, сен ҳам қайғур ва уларнинг дардларига малҳам бўлиш йўлини кидир;
- улар ортиқча гапирсалар, ўзингга малол олма;
- улар танбеҳ берсалар, ҳафа бўлиш ўрнига хурсанд бўл;
- уларга қанчалик яхшилик қилмагин, уларнинг диллари заррача озор топишини ўзинг учун ор деб бил;
- уларнинг қандай ниятлари бўлса, ўша ниятларига эришишлари учун ҳаракат қил;
- улар қанчалик узоқ умр кўрсалар, шунчалик қувон;
- қанчалик дардли бўлсалар, шунчалик кўнгилларини олишга урингайсан.

Тилга тааллуқли бўлган ўн нарса шундан иборатки:

- аввало, уларга яхши муомала қил ва доимо тавозеда бўл;
- уларга баланд овоз билан гапирма;
- уларга кўп гапирма ва қўполлик қилма;
- уларнинг отини айтиб чақирма;
- улар гапираётганда гапини бўлма;
- уларнинг айтганларини рад қилма;
- улар “фалон ишни қил”, деб айтсалар ёки “қилма”, деб айтсалар, “йўқ”, деб жавоб қилма;
- улар кичкириб гапирсалар ҳам, сен кичкириб гапирма;
- уларнинг гапларига “оҳ”, “уф”, деб ҳитоб қилма;
- уларнинг гапларида хато бўлса, сеники тўғри бўлса ҳам, эътироз билдирма.

Моддиётга тааллуқли бўлган нарсалар қуйидагилар:

- аввало, ўзингга кийим-кечак қилишдан олдин ота-онангга қилиб берасан;
- уларга ўзинг еган таомдан ҳам ширинроқ таом таёрлаб берасан;
- бир дастурхон устида овқатланаётган овқатларнинг яхшисини улар олдига суриб қўясан. *Ҳикоят: Ханнон ибн Атийя ўз онаси билан бирга бир дастурхон устида мева-чева ейишга қўрқар экан. У доимо: “Онамнинг кўзлари тушиган, энди емоқчи бўлиб турган мевасини билмасдан еб қўйсам, онамнинг кўнгилларига бирор нарса келса, унда мен гуноҳкор бўлиб қолсам, шундан қўрқаман”, - дер эканлар;*
- қандай нарсани сотиб олиш орзулари бўлса, сотиб олиб бер, чунки сен ёш бўлган пайтингда улар ҳам шундай қилишган;

– иморатларини яхшилаб ва уни жиҳозлаб бер;
– сўрамасалар ҳам пул бер, чунки буни улар ошкора айта олмайдилар;

– уларга “топган-тутган нарсаларим сиз учун, нимаики хоҳласангиз олаверинг, ҳаммасини ўзингизникидек кўринг” деган гап билан орадаги шарм ва тортинчоқликни йўқот;

– агар улардан узокроқда турилса, гоҳ-гоҳ меҳмонга таклиф қилиб, иззат-хурматларини жойига қўйиш керак;

– ота-онангнинг дўстларини ҳам ҳурмат қил, уларни ота-онанг билан бирга уйингга таклиф қилиб, меҳмон қил, бу билан ота-онангни олдида юзингни ёруғ қилган бўласан.

Ота-она ўлгандан кейин қилиниши лозим бўлган қирқта ҳақ-хуқуққа қуйидагилар киради: аввало, ўликни зудлик билан дафн қилиш чораларини кўр, ўликнинг иззати уни тезда дафн қилишдир. Кўмишдан олдин жасадни ювишни ва қафанлашни унутма. Ўзинг оху фиғон қилиб йиғлама ва ўзгаларни йиғлашга қўйма. Ота-она дафн қилинганидан сўнг уларнинг зиёратига чиқишни одат қилсанг, улуғ кишилар йўлини тутган бўласан. Ўзгаларнинг ота-оналарини ёмон сўзлар билан ёдга олма, улар ҳам сенинг ота-онангни шундай ёдга оладилар¹².

Қадимдан қизлар тарбияси, уларни эъзозлаш, уларга ўзгача меҳр билан қараш халқимизнинг олий фазилати бўлган.

Шариатда қизини турмушга чиқариб, ундан алоқасини узган ота ҳақиқий ота ҳисобланмаган. Ҳақиқий ота қиз фарзандини ҳам астойдил тарбиялайди, ҳам турмушга беради, ҳам кейинчалик унга меҳрибонлигини кўрсатиб туради. Фарзандини, авлоди қадри-қимматини билмаган, авлодига муҳаббати бўлмаган, авлодини ёмон йўлдан қайтармаган, тўғри йўлга бошламаган ота ҳақиқий, чин мусулмон эмас, дейилади.

Шунинг учун ҳам Ҳадиси Шарифда ҳар кимки уч қиз фарзанд ўстириб, уларни турмушга бериб, уларга яхшилик қилишни давом эттирса, ул кимса жаннатидир, дейилган.

Мана шундай ўғитлар билан ўстирилган қизларимиз ибo-ҳаёли, андишали бўлишган. Улар ота, ака-ука ва эрларнинг ҳурматида бўлишган.

Ўзбек оилаларида қадимдан анъанавий тарзда ва асосан эркакнинг ўрни аҳамиятли эканлиги эътироф этилади, чунки эркак оила бошлиғи ва халоскори сифатида юқорида таъкидланганидек, оиладаги бурчи ва масъулиятини тўлиқ ҳис қилган ҳолда, имкон доира-

¹² Қурони карим оятлари ва қўл ёзмалардан фойдаланилди.

сида уни бажариши шарт бўлган. Оиладаги оғир ишларни бажариш, муаммоларни ҳал этиш оталар зиммасига юкланган. Оилани моддий томондан таъминлаш, турмуш ўртоғи ва фарзандларининг нафақат таъминоти учун, балки юриш-туриши, одоби ва бошқа тарбиявий жиҳатларига масъуллик ҳам эркакнинг вазифаси саналган. Эркакнинг табиатан берилган, асрлар давомида шаклланган одоб қоидаларига риоя этиши унинг оиладаги ўрнини янада мустаҳкамлашга хизмат қилган, фарзандлар тарбиясига ижобий таъсир этиб, оиладаги аъёналар ва кадриятларнинг авлоддан-авлодга ўтишида муҳим омил ҳисобланган.

“Ота матонати – фарзандлар учун жасорат сабоғи” деган ҳикмат замирида чуқур маъно бор. Азалдан эркак киши Ватан ҳимоячиси, оила қўрғони, айниқса, ўғиллар учун мардлик ва жасорат намунаси бўлиб келган.

ОТАНИНГ ФАРЗАНД ОЛДИДАГИ ФАРЗИ

Мусулмонлар халифаси Хорун ар-Рашид халқ хаётини ўрганиш учун фақирона кийиниб, ҳайвон бозорини айланиб юрса, бир қассоб бир қўйнинг баҳосини сўрабди. Сотувчи “20 танга” деганини эшитиб, қассоб “Қўйингизнинг 14 кило гўшти, 4,5 кило ёғи бор. Унинг нархи 15 танга холос”, дебди ва қўйни олмай кетибди. Халифа навкарларидан бирига қўйни сотиб олишни, иккинчисига қассоб ортидан боришни буюрибди. Бозордан қайтгач, ўша қўйни сўйишибди ва қассоб айтганидек, 14 кило гўшт ва 4,5 кило ёғ чиққанини кўришибди. Қассобни топиб келишибди ва унга яна икки қўчқорни кўрсатиб, қанча гўшт ва ёғ борлигини сўрашибди. Қўчқорлар сўйилганидан сўнг қассоб айтган миқдорда ёғ-гўшт чиқибди. Халифа қойил қолибди ҳамда ундан дунёвий ва ухравий илмлардан сўрабди. Афсус, бу соҳада қассобнинг илми йўқ эди. Шунда халифа дебди:

– Эй қассобзода! Наҳот, хаётни фақат қассобчиликдан иборат, деб тушунсанг? Қани сенда давлатингга муҳаббат, халқингга муҳаббат? Наҳот, ҳалол ва ҳаромнинг фарқига бормасанг?

Халифа жар солдириб, эълон қилибди:

– Бу қассоб шунча зеҳни, шунча илми бўла туриб, ё дунёвий, ё ухравий илм олмагани, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормагани учун бошқаларга ибрат бўлсин деб келгуси жума куни уни остираман.

Ҳамма бу ҳукмдан рози бўлиб, унинг одиллигини тан олишибди.

Эртаси куни халифа қабулига икки ёш йигитча кириб келибди.

Халифа уларнинг хулку ахлоқини кўриб, ичида “Фарзандинг бўлса, шундай бўлсин” – деб қўйибди. Йигитлар халифадан гапиришга изн сўрашибди ва рухсатдан сўнг дейишибди:

– Эй шаҳаншоҳ! Аввало, бизнинг бир қошиқ конимиздан кечинг. Биз ўлимга ҳукм қилинган қассобнинг ўғилларимиз. Отамиздан сўралган саволларни биздан сўрасангиз.

Халифа болаларни узоқ саволга тутиб, улардаги илму етукликни сезиб, кучлироқ олим кишиларни чорлаб, илм мажлиси ўтказибди ҳамда болаларнинг зеҳни ва илмига қойил қолибди ва дебди:

– Сизларга тасанно, лекин отангизга чиқарилган ҳукм ҳаммага маъкул келган ва кўпчиликка ибратдир.

Шунда қассобнинг катта ўғли:

– Эй мухтарам жамоа! Бола–лой, ота ва она – кулол эмасми? Бола онадан ўғри, қотил ёки ёлғончи бўлиб туғилмайди-ку. Уни тарбияловчи ота-она ва ташқи муҳитдир. Отамизга чиқарган ҳукми отамизга эмас, унинг отасига чиқариш керак эди. Отамиз ўзи илм-сиз бўлса ҳам, бизни шунчалик илмли, маърифатли бўлишимизга шароит яратди. Отамиз таҳсинга лойиқдир, - деди.

Халифа узоқ сукут сақлади ва деди:

– Эй вазир, сен энди истеъфога чик. Шу бола менга вазир бўлсин. Эй жаллод, қассобни олиб кел, устига зарбоф тўн ёп, бу элга ибрат бўлсин. Чунки бизнинг келажагимиз – фарзандларимиз. Бола тарбияланганлиги, олижаноблиги учун қассоб шунга лойиқдир. Қассобнинг отаси тирик бўлса, олиб келинг, ўлган бўлса, гўри устига ўттиз дарра уринг! Чунки шу қассоб ҳам ёшлигида истеъдодли бўлган, отаси эса унга қассобликдан бошқа нарсани ўргатмаган.

Дунёвий ва ухравий илм изламоқ – туғилгандан то лаҳадга боргунча фарз. Ўз маънавиятимиз ва миллий ғуруримизни ўзимиз кўтарайлик. Бизнинг ҳам гўримиз устига дарра тушишидан Аллоҳ арасин.

ОТА – ОИЛА УСТУНИ

Инсон боласи тўла шаклланган феъл-атвор, ахлоқий хусусиятлар билан дунёга келмаслиги маълум. Унга хос фазилатлар, ахлоқий меъёрлар ижтимоий ҳаёт ва оилавий тарбия маҳсули сифатида шаклланади. Айрим ёшларнинг турли ёвуз гуруҳлар таъсирига тушиб қолишлари, жиноятчилик, гиёҳвандлик каби ғайрияхлоқий ишларга ружу қўйишларига сабаб нима?

Кўпинча бу саволга жавобни ташқаридан қидирамиз, ваҳолан-

ки, бу боболар ўгити, момолар эртаги, она меҳри ва ота ибрати орқали қон-қонимизга сингади. Ўзбек оилаларида қадимдан анъанавий тарзда ва асосан эркакнинг ўрни аҳамиятли эканлиги эътироф этилади, чунки эркак оила бошлиғи ва ҳалоскори сифатидаги бурч ва масъулиятни тўлиқ ҳис қилган ҳолда, имкон доирасида уни бажариши шарт бўлган.

Оиладаги оғир ишларни бажариш, муаммоларни ҳал этиш оталар зиммасига юкланади. Оилани моддий томондан таъминлаш, турмуш ўртоғи ва фарзандларининг нафақат таъминоти учун, балки юриш-туриши, одоби ва бошқа тарбиявий жиҳатларига масъуллик ҳам эркакнинг вазифаси саналади. Эркакнинг табиатан берилган, асрлар давомида шаклланган одоб қоидаларига риоя этиши унинг оиладаги ўрнини янада мустаҳкамлашга хизмат қилади, фарзандлар тарбиясига ижобий таъсир этиб, оиладаги анъаналар ва қадриятларнинг авлоддан-авлодга ўтишида муҳим омил ҳисобланади.

Республикамызда тобора оилаларнинг ижтимоий аҳамияти ортиб бормоқда. Оилаларнинг моддий эҳтиёжларини тўлароқ қондириш асосида болалар тарбияси учун жавобгарликни кучайтириш жараёни тезлашганини кузатиш мумкин. Биз учун эса оила мустаҳкамлигини таъминловчи ахлоқий, руҳий алоқалар жуда муҳим.

Оилавий тарбия деганда, ота-оналарнинг ўз ҳаётлари, турмуш тарзи асосида бола шахсида дунёқараш асослари, сиёсий, ахлоқий, эстетик ва бошқа ижтимоий омилларни шакллантириш мақсадида мунтазам ва изчил ғоявий-маънавий таъсир кўрсатиш жараёни тушунилади.

Ҳаётда барча оилалар тарбияси учун мансуб умумий шакл топиш мумкин эмас, лекин тарбия хусусида тўпланган тажрибалар асосида оиланинг умумий хусусиятларидан келиб чиқиб, келажакда кутилиши мумкин бўлган тарбия натижаларини ҳисобга олган ҳолда, бир неча омиллар ҳақида сўз айтиш мумкин. Масалан, оилавий тарбия самарадорлигини оширишда оила аъзолари, болалар шахсини руҳий ва жисмоний камолотга етказиш учун уни ҳар томонлама ўрганиш, шунингдек, оилавий тарбия усуллари ва шаклларига ижодий ёндашиш, уни такомиллаштириш. Ота-оналар ўртасида оила хусусида ва тарбияга оид билимларни тарғиб қилиш лозим.

Оилавий турмушда ва оилавий тарбияда ижобий ютуқларни қўлга киритган ота-оналарнинг тажрибаларидан фойдаланиш ва бунда уларни маҳалла, мактабнинг кенгайтирилган мажлисларига таклиф этиш орқали ўз тажрибалари билан ўртоқлашишини йўлга қўйиш ниҳоятда муҳим.

Маҳалла қўмиталари, мактаблардаги ота-оналар қўмитала-

ри ҳамкорлигида замонавий радиоалоқалар ташкил этиш, бунда “Оила–фаровонлиги мезони”, “Ёшларни меҳнатга, ҳаётга, турмушга тайёрлашда оиланинг ўрни”, “Фарзандлар руҳий камолотида оила, мактаб ва маҳалла ҳамкорлиги” каби мавзуларда эшиттиришлар тайёрлаш муҳим ҳисобланади.

ЭР-ЙИГИТНИНГ ЭНГ ШАРАФЛИ ВАЗИФАСИ

Яқинда бекатда транспорт кутиб турганимда, ногаҳон бир гуруҳ ўсмир йигитларнинг суҳбати қулоғимга чалиниб қолди. Улардан бири ўртоқларига:

– Мана кўрасанлар, шарт бойлаймиз! .Ф. исмли қизни ҳам кечаси учрашувга олиб чиқа оламан. Қўлимдан келади. Ишонмасанглар, бу гал ҳам кузатинглар, йигит эмасман, агар чиқара олмасам, дея мақтанарди. Қолган йигитлар эса хурсанд бўлишиб, қўллаб-қувватлашарди.

Бейхитёр ўйга толаман. Бу бўй йигитлар қайси қиз ҳақида, қайси юртдошимизнинг азиз дилбанди ҳақида сўз юритаёпти? Балки, у қизларимиз қайсидир маънода ҳимоясиздир, аммо “номус ҳимоячиси” дея таъриф этилган йигитларимиз уларнинг кадр-қимматини топтаб, яна очикчасига кўз-кўз қилиб турган бўлса, бу фожиа эмасми ахир?!

Сир эмас, ҳар биримиз ёшлар ўртасида турли нохуш воқеаларни эшитиб тураимиз. Нега ёшларимиз бундай номаъқул ишларни қилаёпти? Наҳотки, уларнинг бобо-бувилари, ота-онаси, акалари ёки тарбиясида масъул бўлган шахслар томонидан уларнинг онгига сингадиган даражада уқтириб қўйилмаган, навниҳолдек “эгилювчанлик” даврида қулоқларига таъсир қилинмаган бўлса? Атрофдаги аёллар, қизлар уларнинг опа-синглиси ёки онаси ўрнида эканлигини ҳис қилишмаса? Ахир, уларнинг зиммасидаги йигитлик бурчи қачон шаклланади?

Оила, жамият ор-номуси, хотин-қизларнинг иффат-ибоси, ҳимояси каби ҳис-туйғулар қалбини ларзага солмаган, қулоқлари ота-боболар, ҳақиқий эр-йигитлар ўғитларини эшитиш имкони насиб қилмаган йигитларимизга қуйидаги сўзларни қайта-қайта етказишни истар эдик:

Қадимда маҳаллаларда боқувчиси (эркаги)дан айрилган хонадон аёллари ўзлари кўчага чиқмасдан, эшик олдида челақ, арқон каби кундалиқ рўзгор учун зурур бўлиб қолган нарсаларнинг тегишли буюмларини чиқариб қўйишган. Уларни ҳимоялаш, шаънини асраш маҳаллада яшовчи ҳар бир эр-йигитнинг бурчи,

ғурури ҳисобланган. Эшик олдидаги буюмларга кўзи тушган ҳар бир йўловчи, ҳеч иккиланмай, сидқидилдан челақни сувга, арқонни ўтинга тўлдириб, эшикнинг олдига қўйиб кетган.

Орамизда ҳимматли, ор-номусли, оиласи, аҳли аёли, фарзандлари ғурурини, жамият ва миллат ғурури билан асрашни ўз муқаддас бурчи, деб билгувчи йигитларимиз бисёр. Аммо, атрофимизда бўлаётган кишини ташвишга солувчи баъзи ҳодисалар ҳар бир ватандошимизни хушёрликка чорлашини истар эдик.

Эр-йигитлик унвони ҳақида сўз:

– Оила шаъни, ор–номуси, Ватан ҳимояси, халқ хизмати эркакнинг жамият олдидаги энг шарафли вазифасидир.

– Эрақи бор оила – устуни бут, пойдевори мустаҳкам қалъадир.

– Эр, одатда, оиланинг кўрғони, Ватан ҳимоячиси, фарзандлар учун қаҳрамонлик ва мардлик тимсолидир.

– Улар бу ҳаётда заковатли қози бўлмоқликлари ва ҳамма ишни адолатли ҳал қилмоқлари лозим.

– Оилада гўзал муомалада бўлмоқ ҳам миллий, ҳам диний қадриятларимиз талабидир.

Эркак киши оила қургач, қуйидаги уч нарсани уйдлаши шарт:

1. Оиланинг моддий эҳтиёжини таъминлаш;

2. Оиланинг маънавий эҳтиёжини таъминлаш;

3. Оилада фарзанд тарбиясини йўлга қўйиш.

Кейинги йилларда кузатилаётган аёлларимизнинг бозорма-бозор юриши, муккасидан кетиб ишлаётганлиги, албатта, бу бежизга эмас. Қайси оқила аёл эри топиб келса, уйда болалари тарбияси билан шуғулланиб ўтиришни хоҳламайди, дейсиз?

Ҳа, оналик – муқаддас, бетақрор туйғу. Онанинг ўрни ва масъулияти юксак, лекин фарзанд тарбиясида ота ҳам худди шундай масъулдир. Минг афсуски, кейинги йилларда айрим оилаларда отанинг ўрни пасайиб бораётгани кузатилмоқда. Назаримизда, бунга уларнинг ўзлари айбдорга ўхшайди. Чунки, тайинли бир жойда ишламаслик, ичкиликка ружу қўйиш, ҳар хил “гап-гаштаклар”, осон ва енгил яшашга интилиш эркаклар мавқеини, таъсир кучини туширмайди, деб ким айта олади?

Шу ўринда, бир мушоҳада юрийтиб кўрсак. Ишламасдан уйда ёнбошлаб ётган ота кимга ҳам таъсир эта оларди? Маст бўлиб, идиш-товоқ синдирадиган, аёлини урадиган, ҳатто ўз отаси-ю, онасини ҳақоратлайдиган оталардан бола нимани ўрганади? Жон куйдириб ишлаш, моддий бойликлар яратиш ўрнига кимларнидир алдаш, беҳаёлик кўчасига кириш хаёли билан яшайдиган оталарда тарбиячилик салоҳияти бўлмайди. Отанинг ойлаб фарзандлари

тарбияси билан шуғулланмаслиги, шаклланаётган шахсга намуна бўла олмаслиги, табиийки, бора-бора унинг мавқеини пасайтиради. Ичкиликка ружу қўйган, дарбадар отани фарзандлари қўл учида кўрсатишади. Унинг аёли эса рўзғор тебратиш учун тиним билмай ишлаш, бозорма-бозор юриб, пул топиш пайига тушади.

Психолог-педагогларнинг таъкидлашларича, болага хулқ-атвор кўпроқ онадан, характер отадан, қиёфа ҳар икки томондан ўтар экан. Тарбияда ота мавқеининг пасайиши кўпинча салбий характерга эга бўлган, мужмал, ланж шахсларнинг шаклланишига сабаб бўлади.

1. Каримов И.А. Юксак маънавият- енгилмас куч.-Т.: Ўзбекистон, 2008.- 176 б.
2. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т., 1997
3. Алешина Ю.Е. Индивидуальное и семейное консультирование. –М., 2004.
4. Акрамова Ф.А. Оилада соғлом психологик муҳитни таркиб топтиришнинг ижтимоий-психологик асослари. Ўқув-услубий қўлланма. Т., 2014. 185 б.
5. Гришанин А.К. Актуальные вопросы современной генетики. Учебная программа. – Дубна, 2009.
6. Давлетшин М.Г., Шоумаров Ғ.Б. Замонавий ўзбек оиласи ва унинг психологик хусусиятлари /Ўзбек оиласининг этнопсихологик хусусиятлари. Илмий ишлар тўплами. – Тошкент, 1993. – Б. 5-11.
7. Йўлдошев М. Оиладаги рухий муҳит ва унинг тарбияга таъсири. Т.: 2004. 99 б.
8. Абу Али Ибн Сино. Тиб конунлари: (Уч жилдлик сайланма). – Тошкент, 1994. II-жилд.
9. Расулова З. Замонавий ўзбекларнинг оила-никоҳ муносабатлари. – Тошкент, 2013.
10. 9. Современный мужчина против хомяка: кто более мужественный? // <http://www.inopressa.ru>
11. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М., 1991.
12. Кайковус. Қобуснома. – Тошкент: Ўқитувчи, 1968. – 136 б.
13. Ризоуддин ибн Фахруддин. Оила. Т.: Мехнат, 1991. – 60 б.
14. Мусурмонова О. Оила маънавияти – миллий ғурур. –Тошкент: Маънавият, 1998.123 б.
15. Оила психологияси: Академик лицей ва касб-хунар коллежлари ўқувчилари учун ўқув қўлланма. / Ғ.Б. Шоумаров тахрири остида. – Тошкент: “Шарқ”, 2008. – 296 б.
16. Шоумаров Ғ. ва бошқалар. 1001 саволга психологнинг 1001 жавоби. Услубий қўлланма. Т.: 2014, 312 б.

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
Отанинг фарзандлар тарбиясидаги ўрни.....	4
Отанинг ўғил бола тарбиясидаги ўрни.....	13
Отанинг фарзандлар билан ўзаро муносабати.....	17
Отанинг фарзандлари олдидаги фарзи.....	28
Ота – оила устуни.....	29
Эр-йигитнинг энг шарафли вазифаси.....	31
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	34

**ДИЛОРОМ ТАШМУХАМЕДОВА,
БАҲРИДДИН УМАРОВ**

ОТА – ОИЛА УСТУНИ

*(Оилада отанинг фарзандлар тарбиясига
таъсири ва улар ўртасидаги
ўзаро муносабатлар психологияси)*

Илмий-услубий кўлланма

Масъул муҳаррир: *Шухрат Деҳқонов*
Бадий раҳбар: *Замира Билолова*
Мусахҳих: *Даврон Мансуров*
Дизайнер: *Валерий Кокшаров*
Саҳифаловчи: *Ислом Якубов*

“TASVIR NASHRIYOT UYI” МЧЖ
Нашриёт лицензияси: АИ № 292. 23.02.2017 й.

Босишга рухсат этилди 09.09.2019.
Бичими 84x108_{1/32}. Times New Roman гарнитураси.
Офсет босма. Босма табағи 2,25.
Нашриёт босма табағи 1,75. Адади 10 000 нусха.
Буюртма рақами _____. Баҳоси келишилган нарҳда.

«KOLOR PAK» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
100060, Тошкент шаҳри, Элбек кўчаси, 8.
Тел.: +998 71 230 27 73, +998 71 230 27 74